

ПЕРЕДНЄ СЛОВО

У цього Словника є своя історія, а в неї — конкретний початок.

Сорок років тому я прийшов працювати кореспондентом на Дніпропетровське обласне радіо, котрому віддав більше двох десятків літ. Нема такого міста й села на Січеславщині, в якому б я не побував з “репортером” за плечима. Записувати на магнітофонну стрічку доводилося сотні людей. Переважна більшість із них (селяни, робітники, інтелігенція) охоче спілкувалися зі мною перед мікрофоном українською мовою. Хай не завжди чистою, літературною, з домішком знаного в наших краях горезвісного суржику, але це все-таки було спілкування рідною мовою.

Та, на превеликий жаль, траплялися й такі виступаючі, котрі на моє прохання дати інтерв’ю по-українськи, заявляли щось на кшталт: “А мне какось сподручнєє виступать по-руську”. “А чому сподручнєє?” — запитував я. “Ну, знаєте, — не вдаючись до будь-яких доводів, міряв мене зверхнім поглядом співбесідник, — русский язык намного богаче от українського”.

І це заявляли мені молоді самовдоволені й самозакохані українські перекиньчики, які, дірвавшись до керівного крісла в райцентрі, з усіх сил пнулися до крісла обласного чи й вище, отожд ладні були не тільки рідну мову, а й рідну матір забути.

Ясна річ, у мене з таким “рускоязычником” щоразу виникала суперечка.

“А хто вам сказав, що російська мова багатша за українську?” — ставив я питання руба. І, покликавши на поміч усі свої недавні університетські знання з філології, починав, мов з підрешітка, сипати на опонента синонімами до різних українських слів, (пояснивши попередньо, що синоніми — це співвідносні слова, відповідні за значенням): от давайте разом згадувати, які є в нашій мові синонімічні відповідники й різновиди, приміром, до слів “бити”, “іти”, “кричати”... (слово вибиралося навропростець). І починалося змагання перед мікрофоном...

Часом дискусія розтягувалась на добру годину. Інколи мені вдавалося в такий спосіб переконати співрозмовника, і він (хоч по-писаному) виступав перед мікрофоном по-українськи, іноді ж я так і не міг достукатись до розуму й серця змоскаліченого землячка.

І тоді я зрозумів, що мені треба мати напохваті у відрядженнях бодай саморобний посібничок.

Отак день за днем, рік за роком і почав укладатися цей “Словник синонімів української мови”...

А ще в моєму Словнику зібрано цілу гору народних добрих (і не зовсім добрих) побажань, чисто української божби, погрознахвалень і реагування на них (див. Додатки до Словника), а також слів згоди, заперечення, спротиву, гніву, досади, радості, співчуття, здивування, спонуки, іронії, захоплення, різних примовок, приповідок і примовлянок, жартівливих запитань, всяких забавлянок, почерпнутих з живої розмовної мови, народного мудрослів'я, а надто з моїх численних спілкувань із земляками-полтавчанами, з художніх творів української й перекладної літератури та цілої низки словників, які збирали й укладали наші невгамовні попередники.

До речі, я довго вагався: включати чи ні до Словника українські прокльони? (Див. кінцівку Словника). Застерігав мене дехто: не роби цього! В жодному словнику ти не знайдеш зібраних до купи проклинань! Не забувай, за законами карми вони повертаються вістрям до того, хто їх виголошує. Або збирає, як ти...

І все ж таки я зважився на зібрану мною публікацію українських заклинань: хай краще впадуть на мою сиву голову майже усі прокляття мого народу, ніж загубити для історії їх соковиту образність й безмежне розмаїття.

А найбільше, мабуть, почерпнув я слів-синонімів і фразеологічних відповідників від матері... І досі стоїть у вухах: “не рунтай мені шитва”; “прогаївина, прогаймина” — (це галявинка, плішивинка в чомусь суцільному); “ой, я така надвірня!” (люблю бути надворі); “оце в мене ніж найпохватніший” (зручний); “напелешкали повне відро яблук”; “як підеш у магазин — одне угайство” (бо черги); “у мене хліб бозна-колишній” (черствий); “вибуртував яму” (викопав); “він змалку був юлавий” (нездоровий, кволий). До речі, в 11-томному “Словнику української мови” слова “юлавий” немає, а є лиш у Б. Грінченка).

Від матері я почув: “перепелиний вітер” (це такий, що ледь-ледь коливає колоски, як від помаху крил перепілки); порівняння: “ячмінь, хоч на намисто нижи”. Або: “ану, не бурушкайтесь!”; “надворі таке завітрюжило!”; “туди добра промашка “ (далеченько йти).”

Отак у мене за сорок літ зібралось понад дві тисячі п’ятсот гнізд українських слів-відповідників.

Мета мого Словника — зберегти корінну українську мову. Ту, якою говорив і говорить наш народ, мову, якою писав Тарас Шевченко.

І з кожним днем, з кожною прочитаною книжкою мій “Словник українських синонімів” все поповнювався й поповнюється понині. Отож скільки днів моїх, я продовжуватиму працювати над Словником, переробляти, доповнювати.

А далі... Може, знайдеться в Україні молодший добродій, котрий продовжить мою сорокарічну працю. Бо мій Словник — це лиш старт у мовно-український Всесвіт: океан української мови — безмежний.

Знаю наперед: знайдуться вчені мужі, котрі скажуть або напишуть, що мій Словник не відповідає якимось там інститутським чи академічним канонам, що я не стовідсотковий лексикограф, хтось мене звинуватить у “незнанні теорії лексикографії”. Якийсь українець зацитує видатного іспанського лексикографа Хосе Касареса: “Щоб стати лінгвістом, потрібно десять років, а щоб стати лексикографом, потрібне ціле життя”. Пригадаймо: так було і з знаменитим Словником Івана Виргана...

Тому тим, хто мене критикуватиме (по-науковому, по-академічному), я скажу: збери, добродію, стільки українських скарбів-синонімів, скільки зібрав я. Або хоч половину “стільки”.

Але я зарані згоджуюсь: напевно ж, у моєму Словнику є похибки. Безумовно, є... Однак те мовне багатство, яке я зібрав до купи за все життя, варте того, щоб його донести до наших нащадків. Сподіваюся, що моя сорокарічна праця прислужиться мільйонам моїх співвітчизників, людям, чутливим до рідного слова: вчителям і школярам, журналістам, студентам, літераторам — всім, хто прагне сягнути глибин і розмаїття української мови — однієї з найбагатших у світі.

Я зумисне не подавав до синонімів літературних ілюстрацій, бо тоді б Словник розрісся на багато томів. Згодьтесь, що одній людині

така велетенська робота просто не під силу. Це потуга хіба що цілого наукового інституту. Та й видати такий багатотомний Словник нині практично неможливо.

ЯК КОРИСТУВАТИСЯ СЛОВНИКОМ

У реєстр Словника внесено понад дві з половиною тисячі синонімічних гнізд.

Спершу йде *опорне слово*, напр., **“БАЛАКУЧИЙ”** або **“ГОВОРИТИ, СКАЗАТИ”**.

Далі йдуть слова-синоніми до них, напр.: “балаболка”, “пасталака”, “балакати”, “теревенити” і т. д.

Потім після трьох зірочок *** подано фразеологічні відповідники, які також передають різні відтінки *опорного слова*: напр.: “говорити”... “точити ляси”, “правити теревені”...

Насамкінець подаються приповідки й примовки на тему *опорного слова*.

СПИСОК ОСНОВНИХ УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

виг. — вигук

військ. — військовий термін

вульт. — вульгарне слово

груб. — грубе слово

див. — дивіться

дит. — дитяче слово

діал. — діалектне слово

ж.р. — жіночий рід

жарг. — жаргонне слово

жарт. — жартівливе слово

заст. — застаріле слово

зневаж. — зневажливе слово
ірон. — іронічне слово
іст. — історичне слово
і т.д. — і так далі
і т.п. — і тому подібне
лайл. — лайливе слово
мисл. — мисливське слово
напр. — наприклад
нар. — народне слово
н.с. — немає в словниках
перен. — переносне значення
пестл. — пестливе слово
поет. — поетичне слово
прик. — приказка
прост. — просторічне слово
риб. — рибальське слово
рідк. — рідковживане слово
розм. — розмовне слово
тот. — тоталітарне слово
т.с. — те саме
фольк. — фольклорне слово
церк. — церковне слово
ц-с. — церковно-слов'янське слово
ч.р. — чоловічий рід

А

А

АБІЯК, недбало, незграбно.

*** через пень колоду валити; вийшло, як вийшло; маємо те, що маємо, сяк-так.

АБОРИГЕН, тубілець.

АБРИКОСА, абрикос, жерделя, мореля.

АБСОЛЮТНИЙ, повний, цілковитий.

АБСОЛЮТНО, зовсім, повністю, найсуворіше,

*** без скидок; без винятку; від і до; до найменших дрібниць.

АБСУРДНИЙ, безглуздий, нісенітний.

АВАНТЮРИСТ, авантюрист, пройдисвіт (*розм.*);

АВОСЬКА (*розм.*), сіточка, сітка.

АВТОКЕФАЛЬНИЙ, незалежний, невідчужливий, невідпорядкований, самостійний.

АГОВ (**вигук**), агу, гов, гу.

*** уже пропало; тепер уже агов (кінець); не здоженеш.

АГОНІЗУВАТИ (див. **вмирати**), конати, доходити, гаснути.

АГОНІЯ, конання, часування (*рідко*).

АГРАРНИЙ, земельний, сільський, сільськогосподарський.

АГУКАТИ, агуськати, агуленьки (*дит.*); агулі, агунечки, агуні, агусеньки, агусі.

АДВОКАТ, захисник, прибічник.

АДОНІС, горицвіт.

АЕРОПЛАН, літак.

АЕРОПОРТ, аеродром, летовище.

АЖУРНИЙ, ажуровий (*розм.*), прозорчастий, прозористий.

АЗАРТ, запал.

АЗБУКА, абетка, абеточка, азбучка, алфавіт.

АЗОТ, нітроген.

АЙСТРА, гайстра.

АКТИВНИЙ, беручий, дійовий, діяльний, діяч, енергійний, жвавий, завзятий, ініціативний, ініціатор, моторний, наполегливий, небайдужий, невтомний, непосидючий, непосидячий.

*** вуха не позаростали.

АКТÓР, артист, лицедій.

АКЦЕНТ, вимова, наголос, наголошування (*т.с.*).

*** зробити наголос (на чому).

АЛФАВІТНИЙ, абетковий.

*** за абеткою; в алфавітному порядку.

АЛЬТЕРНАТИВА, противага, протисила.

АМБІЦІЯ, амбітність, гонор.

АНАЛОЇ, поставець, стілець.

АНАРХІЯ, безвладдя, безлад, безладдя, беззаконня, незорганізованість, неорганізованість, стихійність, хаос.

АНГЕЛ, ангел-хранитель, анголя, анголятко, архангел (головний), благовісник, вісник, глашатай, небожитель, оповісник, покличач, провісник, провістител (церк.), херувим, херувимчик, янгол, янголя, янголятко, янголяточко,

*** Божий угодник; небесне створіння; небесний послушник.

Приповідки: День ангела (іменини).

АНГЕЛЬСЬКИЙ, янгельський, янголиний.

АНЕСТЕЗУВАТИ, знечулювати, обезболювати.

АНОНІМКА, наклеп, пасквіль, неправда, донос.

АНУЛЬОВУВАТИ, відміняти, ліквідовувати, скасовувати.

АПЕЛЬСІН, помаранч, помаранча, померанець.

АПЕТИТНИЙ, апетитненький, смачненький, смачний.

АПЛОДИСМЕНТИ, аплодування, овація, оплески, плескання,

*** бурхливі оплески; оплески, що переходять в овацію; плескання в долоні.

АПОСТОЛ, богомільник, богомолець, вірник, засновник, оповісник, основоположник, первоучитель, першоучитель, поборник, поводар, поводатар, подвижник, провідник, проводар, проводир, проголосник, проповідник, пророк, світоч, святильник, споборник, сподвижник, сурмач, учитель,

*** Божий прибічник; Божий прихильник; Божий речник.

АРГУМЕНТ, аргументація, довід, доказ, резон, факт, фактаж,

*** незаперечний аргумент; незаперечний доказ.

АРЕШТАНТ, арештований, в'язень, заарештований, забраний (*розм.*), засуджений, ув'язнений.

АРТИЛЕРІСТ, гарматник, гармаш.

Б

АРХІЄРЄЙ, влади́ка.

А́СТМА, дихави́ця (*dial.*), яду́ха і яду́ха.

АТЛАСНИЙ, атласовий, єдвабний.

АТРИБУ́Т, клейноди.

*** атрибути влади.

АУКЦІО́Н, торг, торги,

*** продаж з молотка.

Б

БА́БА, баба-знахарка, баба-повитуха, баба-пупорізка, баба-сповитуха, баба-яга, бабега, ба́бисько і бабі́сько, баби́ця, бабище, бабка, бабойка, бабонька, бабочка, бабуленька, бабулина, бабу́линя, бабу́ля, бабуманця, бабуненька, бабунечка, бабусина, бабусонечко, бабу́ся, бабуська, бабу́цюля, бабучатко, бабця, бабченька, бабчина, бабчинка (за І. Драчем), карга, козир-баба, молоди́ця, повитуха, сповитуха, стара, старенька, старушенція, яга.

*** базарна баба; бісова (клята) баба; кам'яна баба; скіфська баба; снігова баба; стара баба, стара карга, стара печериця.

Баби (*збірни*), бабня, бабота, жіно́та, жіно́цтво.

Приповідки: Де баб сім, там торг зовсім. В баби́ язик — як лопате́нь. Господи, благослови́ стару бабу́ на посто́ли, а молоду́ на кожанці́. Старі́й бабці́ добре і в шапці́. Баба надво́е ворожи́ла: або́ вмере, або́ буде живи́й.

БА́БА (*техн.*), довбня́ (ручна довбня́ для забива́ння паль).

БА́ВИТИ (дитину), агу́ськати, го́йдати, лю́ляти, пестити, ті́шити, чу́кикати.

БАГА́ТИЙ, багатенний, багатенький, багатиня́, багатир, багатирський, багаті́й, багатю́щий, багатько, багач, багачик, безбідний, глитає́нко, глита́й, глита́йчук, глитаю́ка, глита́йка, гнойо́д (сі́льська кличка багатих), господарний, грошови́тий, домови́тий, домовла́ди́ка, домовла́сник, дук, ду́ка, дука́р, дука́ч, забезпе́чений, замо́жненький, замо́жний, замо́жняк, замо́жнянин,

капіталіст (власник капіталу), крез, куркуленко, куркулик, куркуляка, куркуль, маєтний, майновитий, маючий, можний, мохнач, найбагатший, найгрошовитіший, найзаможніший, найстатечніший, небідний, нувориш, олігарх, пан, пан-гаман, паненко, панок, панюга, пребагатий, розбагатілий, розкошолоб, салогуб, скоробагатько, статечний, товстосум, хазяйновитий, хазяїн, худібний (про селян), щонайбагатший, якнайбагатший, *** аж з горла багатство лізе; аж протух від грошей; багатий — ого!; багато грошків (Котляр.); багатого коліна; багатого роду; багацького роду; багач на все село; бере гроші огрэбом; бряжчать карбованці; бряжчить у кишені; горне гроші лопатою; весь вік багатіє; в нього гроші гниють; всякого добра — паровицями; все є; горлом пхає; горне гроші лопатою; гребе гроші лопатою; грошей без ліку; грошей більше, ніж здоров'я; грошей і кури не клюють; грошей і свині не їдять; грошей, як полови; грошки бряжчать; гроші ковшем міряє; гроші самі в пельку лізуть; грошовий мішок; грошовитий чоловік; дім — повна чаша; домовитий хазяїн; живе на всю губу; живе на широку ногу; живе по-панськи; живе по-панському; живе, як нирка в салі; живе, як у раю; жирний кіт; завжди бряжчить у кишені; з багатирів; з багатих; з багатої сім'ї; з багацької сім'ї; з багачів; з того ситий і п'яний; є копійчина; є копійчина за душею; є в нього і переє; і густо, і копно; йому все як з води йде; йому чорт гроші носить; казиться з жиру; кишення не сходиться (від грошей); копійка в кишеню пливе; купається в золоті; купається в меду; купається в молоці; купається в розкошах; купається в сріблї-злоті; купається в щасті; купається, як бобер у салі; купається, як вареник у маслі; купається, як сир у маслі; лантух з грішми; набитий гаман; набитий гаманець; натрамбував ощадкнижку; над панами пан; не знає, що то немає; не мала ягода; обріс багатством; обсипаний золотим дощем; опливає в достатках; пан на всю губу; паном діло; панюга панюгою; плаває, як пампух в олії; повний гаманець; повна калитка; повна кишення; повний черес; потопає в розкошах; при багатстві; при грошах; при достатку; сидить, як за тином (у достатках); ситий і вкритий; спить на грошах; тільки пташиного молока нема (не вистачає); у достатках (при достатку); хазяїн на повну губу;

Б

Примовки: Зарився в добрі, як свиня в багні. Сидить на грошах, як чорт на товарі. Клади на книжку та спльовуй нишком. Достатки до хатки, мов лопатою хто гребе. Добра зібрав — з чортами накладав. Грошви має, що чортам на піч не завдати. Такий багатир, що не знає, що то нема. Умре багатир, то йде за ним увесь мир, а вмере храпак — тільки піп та дяк. Йому помагають гроші. Може собі дозволити... (так кажуть про багатого).

БАГАТІТИ, багатішати, багатшати, багатитися, багатійшати, гараздувати, забогараджуватися, заможніти, заможнішати, збагатшуватися, наживатися, озолочуватися, розкошувати, статкувати,

*** бавитися в гроші; багатіти думкою; брати гроші огребом; вбиватися в гроші; вбиватися в колодочки; вбиватися в силу; вбиватися в пера; вибиватися в люди; вибиватися з нестатків; гребти гроші жменею; вибиватися із злиднів; гребти гроші лопатою; гребти гроші під себе; гріти руки в калитці; гріти руки на чужому; гроші ковшем міряти; гроші міркою міряти; доклада-ти воза; жити в достатках; жити в розкошах; жити в статках; жити на всю губу; жити на широку ногу; жити, як мед лити; загірбати гроші; збивати копійку; збирати статки; качати гроші; купатися в золоті; купатися в розкошах; купатися в сріблі-злоті; купатися, як бобер у салі; купатися, як вареник у маслі; купатися, як сир у маслі; мати добрячий навар; мести до воріт; набивати калитку золотом; набивати капшук; набивати кишені; набивати кишені золотом; наживати статки; обростати багатством; обростати землею (про селян); обсипатися золотим дощем; опливати в достатках; пливти молоком і медом; постолом добро возити (жарт. закінчення казок: “Живуть і хліб жують, постолом добро возять”); потопати в багатстві; робити гроші; сидіти, як за тином (у достатках); спати на грошах; ставати багатим; ставати багатшим; ставати на ноги; тертися біля грошей; тертися біля корита з грішми; тонути в розкошах; ходити в золоті.

БАГАТО, аж-аж-аж, багатенько, багатувати, багацько, безлік, безліч, безлічно, безмір, безмірно, бозна-скільки, валява (*діал.*), вволю, вдосталь, вдостачу, вéлико, ві́димо-невидимо і виді́мо-невидимо, всебі́льше, вщерть, гибель, годі, густо, гурт, гур-тяга, добіса, добісяки, доверху, доволі, догигелі, донéсхочу,